

Олена БУЦ

адвокат, Адвокатське об'єднання «ДИАЛОГ»

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2761-4680>

e-mail: buts-v@i.ua

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВАЗАСТОСОВНИХ АКТІВ

Статтю присвячено дослідженню факторів, що впливають на ефективність правозастосовних актів. Проаналізовано наявні підходи до розуміння факторів, що впливають на ефективність правозастосовних актів; досліджено особливості юридичних та неюридичних факторів підвищення ефективності правозастосовних актів; запропоновано авторське бачення класифікації факторів, що впливають на ефективність правозастосовних актів. Зроблено висновок, що позитивний вплив на ефективність правозастосовних актів може настати лише за умови застосування як юридичних так і неюридичних засобів у їх єдності та взаємозв'язку.

Ключові слова: ефективність правозастосовних актів, нормування, гарантування, юридико-технічна досконалість, неюридичні засоби

ВСТУП

В сучасних умовах актуальним завданням юридичної науки залишається пошук шляхів, способів та засобів удосконалення правозастосовних актів, підвищення їх ефективності. Адже недосконалий та неефективний правозастосовний акт серйозно впливає на всю систему застосування права та на всю систему правового регулювання в цілому.

Незважаючи на доволі активні наукові пошуки стосовно проблем вдосконалення правозастосовних актів (В. Бондаренко, О. Гринь, Л. Кельман, Н. Костюк, А. Перепелюк та ін.), єдиної інструментальної теорії, яка б базувалася на науково обґрунтованій та зрозумілій методології і могла б стати підґрунтям для вирішення практичних проблем підвищення ефективності правозастосовних актів, дотепер не створено.

Так, суттєво актуалізується необхідність створення цілісної, практично спрямованої концепції, що дає уявлення про засоби, реалізація яких на практиці дійсно здатна забезпечити підвищення ефективності правозастосовних актів.

МЕТА статті – проаналізувати наявні підходи до розуміння факторів, що впливають на ефективність правозастосовних актів; дослідити особливості юридичних та неюридичних факторів підвищення ефективності правозастосовних актів; запропонувати авторське бачення класифікації факторів, що впливають на ефективність правозастосовних актів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічну основу статті складає сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових, спеціально-наукових методів та принципів наукового пізнання, що забезпечили об'єктивний аналіз факторів, що впливають на ефективність правозастосовних актів. Зокрема, історико-правовий метод дав змогу простежити еволюцію уявлень про фактори, що впливають на ефективність правозастосовних актів; порівняльно-правовий метод застосовано в аналізі досвіду галузевих юридичних наук (зокрема, адміністративного права) стосовно факторів підвищення ефективності правозастосовних актів; діалектичний метод застосовано для з'ясування

правової природи та змісту окремих факторів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Фактори, що впливають на ефективність правозастосовних актів, утворюють складну систему, в межах якої принципову різницю набувають підсистема природних, об'єктивно наявних факторів та підсистема засобів, які цілеспрямовано застосовуються для впливу на правозастосовні акти. Ефективність правозастосовних актів є результатом загального впливу як об'єктивних, так і спеціально відтворюваних факторів в їх єдності, причому об'єктивні фактори можуть як посилювати, так і зменшувати результативність дії цілеспрямовано застосованих засобів.

Правозастосовний акт є самостійним елементом більш загальної системи – механізму правового регулювання, що дає змогу розмежувати в системі підвищення його ефективності універсальні засоби, які впливають на правозастосування поряд з іншими складниками механізму правового регулювання, та засоби, які мають вузькоспрямований характер.

Самостійне значення в рамках нашого дослідження має саме аналіз засобів, які впливають лише на ефективність правозастосовних актів. На нашу думку, означена система має охоплювати не лише юридичні, але й окремі неюридичні засоби. Так, спеціально спрямованими на підвищення ефективності правозастосовних актів можуть бути духовні та організаційні засоби, а інші неюридичні засоби впливають на весь механізм правового регулювання в єдності його складників.

Отже, система підвищення ефективності правозастосовних актів в її інструментальному аспекті є частиною системи більш загального порядку – факторів, що детермінують застосування норм права. Складний та багатфакторний характер детермінації застосування норма права також передбачає, що його ефективність не може бути забезпечена виключно юридичними засобами. Позитивний ефект впливу настає лише за умови застосування юридичних та неюридичних засобів в їх єдності та взаємозв'язку.

В сучасній науковій літературі не вироблено однозначної позиції стосовно класифікації засобів підвищення ефективності правозастосовних актів. Так, на-

приклад, Н. Костюк вважає, що фактори, які впливають на ефективність, можна поділити на: об'єктивні, суб'єктивні та ірраціональні. До об'єктивних факторів, які впливають на ефективність застосування норм права, є зовнішня сфера відносин застосування норм права, що не залежить від волі суб'єкта застосування норм права. До суб'єктивних факторів належать ті фактори, які залежать від морально-психологічних і ділових якостей суб'єкта застосування норм права. Ірраціональними є ті фактори, що виникають спонтанно, тобто моменти стихійності, невизначеності, безсвідомої поведінки, випадковості, вірогідності. Вихідним елементом правореалізації є два феномени: юридична норма та соціальна ситуація, до якої вона відноситься [1, с. 163–164].

О. Грінь застосовує термін «умови покращення ефективності правозастосовних актів» та виокремлює серед них: виявлення всіх необхідних фактичних обставин, правильне здійснення вибору та аналізу норм права, встановлення відповідності між нормативними умовами прийняття рішення і з'ясованими фактичними обставинами, об'єктивне обрання оптимального варіанту індивідуального рішення [2, с. 71].

Досліджуючи особливості «ефективності адміністративного правозастосування», В. Бондаренко зазначає, що така ефективність постає як результат впливу складної системи чинників: якості та змісту цілеспрямовано застосованих засобів, дії об'єктивних чинників, які опосередковують хід і результати адміністративного правозастосування, причому системність впливу можна забезпечити тільки за умови реалізації юридичних (які представлені засобами нормування, гарантування, техніко-юридичними прийомами, методами і правилами) і неюридичних (організаційних) засобів в їх взаємозв'язку і взаємодії [3, с. 36–37].

А. Перепелюк пропонує виокремлювати такі «чинники та умови», які передбачають підвищення ефективності механізму правозастосування: 1) загальнотеоретичні, що передбачають відповідність процесу застосування права певним принципам, які становлять ідейну основу, теоретичний стрижень і постають своєрідною інструкцією до правозастосування; 2) загально-соціальні, що визначають вплив суспільства на механізм застосування права: а) економічний і політичний розвиток країни; б) стан нормативно-правового регулювання; в) рівень правової культури і правової освіти; г) матеріально-технічне забезпечення; 3) спеціально-юридичні, які обумовлені особливостями механізму застосування права: а) організаційні; б) суб'єктивні; в) специфічні [4, с. 16].

На нашу думку, цілком логічним є розподілення засобів підвищення ефективності правозастосовних актів на *юридичні та неюридичні*. Так, юридичні засоби – це опосередкована нормативно-правовими актами діяльність компетентних державних органів, спрямована на упорядкування правозастосовної діяльності. В рамках цього аспекту державою здійснюється система заходів, спрямованих на стабілізацію правозастосування, забезпечення його нормального функціонування. Неюридичні засоби сприяють підвищенню ефективності правозастосовних актів за допомогою різноманітних соціальних регуляторів у правовій сфері.

Серед *юридичних засобів* забезпечення ефективності правозастосовних актів, на нашу думку, варто ви-

ділити такі:

- 1) нормування правозастосовних актів;
- 2) гарантування правозастосовних актів;
- 3) забезпечення юридико-технічної досконалості правозастосовних актів.

Нормування являє собою складне багаторівневе явище. Його здатність впливати на ефективність правозастосовних актів не може визначитися лише одним його критерієм, треба вести мову про їх сукупність. У процесі аналізу взаємозв'язків, наявних між нормуванням та практикою правозастосування, з'ясовуються фактори, що суттєво впливають на ефективність правозастосовних актів: відповідність змісту норм позитивного права предмету регулювання; наявність (відсутність) внутрішніх системних зв'язків між окремими правовими нормами; гнучкість законодавства; визначеність його змісту тощо.

Основними характеристиками нормування, що дають йому змогу позитивно впливати на правозастосовні акти, забезпечуючи ефективність останніх, на нашу думку, є такі:

1. *Системність нормативної регламентації*. Необхідність системної організації нормування зумовлено системністю самого права, а та обставина, що неузгодженість нормативних підстав правозастосування, їх суперечливість тягне за собою неузгодженість компонентів застосування норм права, виникнення протиріч та помилок у правозастосовній діяльності, є загально-визнаною.

2. *Стабільність змісту нормативної регламентації*. Стабільність норм позитивного права є однією з важливих умов їх ефективності, оскільки часті та не завжди виправдані зміни нормативно закріплених моделей поведінки дезорієнтують суб'єктів й інших учасників правозастосування, можуть стати причиною неповажного ставлення до законодавства, що опосередковує правозастосування, знижують його регулятивний потенціал.

3. *Оптимальна деталізація нормативної регламентації правозастосовних актів*. Відомо, що зміни соціальної спрямованості суспільства, вирішення завдань розбудови правової держави передбачають необхідність зміни принципів та механізму нормування правозастосовних актів. Наприклад, загальна тенденція демократизації суспільного життя передбачає зменшення втручання держави у приватне життя громадян.

4. *Оптимальна ієрархічність нормативної регламентації правозастосовних актів*. Сучасний стан нормування правозастосовних актів характеризується постійним збільшенням рівнів, на яких воно здійснюється. Загальні нормативні положення, які регулюють правозастосування визначаються нормами законодавства, які, зі свого боку, є базисом для багаточисельних та різноманітних підзаконних актів. Причому останні регламентують не лише питання організації правозастосування, але й форму та зміст правозастосовних актів.

5. *Узгодженість нормативності із іншими засобами підвищення ефективності правозастосовних актів, а також її відповідність об'єктивним факторам оточуючого середовища*. Ця характеристика нечасто потрапляє у поле зору дослідників. Зазвичай нормування розглядається як самостійний фактор, що безпосередньо впливає на ефективність правозастосовних актів, не враховується, що його дія можлива лише у комплексі з

іншими об'єктивно наявними та цілеспрямовано створеними факторами.

6. *Відповідність нормативності загальним законам та принципам управління.* Нормування являє собою процес управління, що здійснюється нормативними засобами. В ньому знаходять своє відображення ті самі закономірності та тенденції, закони та принципи, як і в будь-якому іншому соціальному управлінні.

Гарантування правозастосовних актів не слід отожднювати із засобами забезпечення ефективності як такими. Гарантіями підвищення ефективності правозастосовних актів є передбачені нормами позитивного права інструменти, реалізація яких на практиці забезпечує фактичну дію створених у процесі нормування юридичних інститутів, механізмів та процедур. Водночас гарантування не може бути зведено лише до нормативного закріплення системи юридичних заходів, а передбачає також фактичну реалізацію таких заходів на практиці.

Найважливішими напрямками гарантування як засобу підвищення ефективності правозастосовних актів, на нашу думку, є: контроль та нагляд, забезпечення, захист, перегляд правозастосовних рішень та відновлення прав осіб, які постраждали від неправомірних правозастосовних рішень, юридична відповідальність суб'єктів правозастосовних відносин.

Практика гарантування як засобу підвищення ефективності правозастосовних актів потребує постійного удосконалення, зокрема за умови одночасної активації та підвищення результативності підсистеми духовних засобів.

Можливість підвищення ефективності правозастосовних актів за рахунок *застосування техніко-юридичного інструментарію* зумовлена об'єктивною здатністю останнього забезпечувати методологічну та технологічну досконалість правозастосовної діяльності та прийнятих за її результатами правозастосовних актів. Здатність техніко-юридичного інструментарію впливати на ефективність правозастосовних актів визначається не інтенсивністю його застосування на практиці, а відповідністю його змісту вимогам доцільності, економічності, реальності, простоти та гнучкості.

На результативність техніко-юридичних засобів, прийомів, методів та правил негативно впливають окремі механізми їх формування, зокрема активна роль держави в їх створенні. Практично повна монополізація державою діяльності в цій сфері зумовлена передусім відсутністю усталеної практики формування техніко-юридичного інструментарію в межах самої правозастосовної практики, суб'єктами правозастосування. Водночас саме сформований останнім шляхом інструментарій найповніше відповідає тим критеріям, які забезпечують правозастосовній техніці можливість бути засобом підвищення ефективності правозастосовних актів.

Отже, нормування відображає практику створення спеціальних юридичних інститутів, механізмів та процедур, що сприяють ефективності правозастосовних актів. Гарантування відображає створення та реалізацію засобів, які забезпечують практичну дію (функціональність) таких інститутів, механізмів та процедур. Реалізація прийомів, правил, методів та засобів юридичної техніки відображає найбільш виправдану з погляду

практичної доцільності методу та технологію правозастосування.

Широкое коло *неюрідичних факторів*, що сприяють ефективності правозастосовних актів, зумовлює різні підходи до їх класифікації. В окремих випадках їх диференціюють за сферами: моральні, релігійні, політичні, економічні, психологічні, ідеологічні тощо. В інших виокремлюють лише духовні та організаційні фактори, посиляючись на неможливість виділення інших неюрідичних засобів, які б позитивно впливали на ефективність правозастосовних актів.

Найбільш вдалою, на нашу думку, є класифікація неюрідичних факторів, що сприяють ефективності правозастосування, запропонована Л.М. Кальман (сама дослідниця застосовує термін «соціально-політичні фактори впливу»). Авторка пропонує розмежувати «соціально-політичні» (неюрідичні) фактори на фактори зовнішнього впливу та фактори внутрішнього впливу, пропонуючи їх такий перелік.

Отже, до факторів *зовнішнього впливу* належать: державна політика, яка містить в собі систему норм права (систему законодавства) як окремий фактор, а також охоплює політичну систему, політичні процеси, стан політичної свідомості у країні, ступінь демократичності владних інститутів держави; політичні традиції – це політична сфера; економічний стан у країні, який відповідає за ефективність законодавства, рівень матеріальної залежності, аксіологічні орієнтації суб'єкта правозастосування, якість матеріально-технічного забезпечення – це економічна сфера; культура суспільства, правова культура, норми моралі – це духовна сфера; правова свідомість (правова ідеологія та правова психологія) – це правові фактори; наявність громадської думки; екологічний стан в країні; історичні умови; демографічні умови.

Доцільно також додати до цього переліку науково-технічний прогрес, швидше як допоміжний фактор зовнішнього впливу.

Фактори *внутрішнього впливу* містять: правову культуру, моральність правозастосовника; правову свідомість (правову ідеологію та правову психологію) правозастосовника; природні, біологічні потреби правозастосовника; розсуд правозастосовника; професіоналізм правозастосовника; правові очікування та настрої правозастосовника.

Як фактор, що пов'язує зовнішній та внутрішній вплив, Л.М. Кальман виділяє інформаційний фактор [5, с. 123].

ВИСНОВКИ

Питання підвищення ефективності правозастосовних актів має складний та багатофакторний характер. Позитивний ефект впливу може настати лише за умови застосування як юридичних, так і неюрідичних засобів в їх єдності та взаємозв'язку.

Юридичні засоби забезпечення ефективності правозастосовних актів являють собою триєдину систему, яка складається із засобів нормування, гарантування та забезпечення юридико-технічної досконалості правозастосовних актів. Нормування відображає практику створення спеціальних інститутів, механізмів та процедур, що сприяють підвищенню ефективності правозастосовних актів. Гарантування відображає створення та реалізацію засобів, що забезпечують практичну дію

(функціональність) таких інститутів, механізмів та процедур. Реалізація прийомів, правил, методів та засобів юридичної техніки відображає найбільш виправдану з погляду практичної доцільності методикою та технологією правозастосування.

Серед неюридичних факторів, що впливають на ефек-

тивність правозастосовних актів особливе значення мають духовні та організаційні фактори. Водночас можна також виокремити соціальні, економічні, політичні та інші фактори, що можуть позитивно впливати на ефективність правозастосовних актів.

Список використаних джерел

1. Костюк Н.П. Застосування норм права органами виконавчої влади в Україні: питання теорії і практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Університет економіки та права «КРОК». Київ, 2019. 260 с.
2. Гринь О.Д. До питання про ефективність правозастосовних актів. *Митна справа*. 2015. № 2 (98). Ч.2. Кн. 2. С. 64–71.
3. Бондаренко В. Умови ефективності застосування адміністративно-правових норм. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 32–37.
4. Перепелюк А.М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2016. 21 с.
5. Кельман Л.М. Соціально-політичні фактори впливу на правозастосовну діяльність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2007. 219 с.

References

1. Kostiuk N.P. Application of legal norms by executive authorities in Ukraine: issues of theory and practice: diss. ... candidate law sciences: 12.00.01 / University of Economics and Law "KROK". Kyiv, 2019. 260 p. (in Ukrainian).
2. Hryn O.D. Regarding the question of the effectiveness of law enforcement acts. *Customs business*. 2015. № 2 (98). Part 2. Book 2. pp. 64–71. (in Ukrainian).
3. Bondarenko V. Conditions for the effectiveness of the application of administrative and legal norms. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal sciences*. 2016. № 855. pp. 32–37. (in Ukrainian).
4. Perpeluk A.M. The mechanism of law enforcement: structure and efficiency criteria (general theoretical aspect): autoref. thesis ... PhD in legal sciences: 12.00.01 / Institute of State and Law named after V.M. Koretsky. Kyiv, 2016. 21 p. (in Ukrainian).
5. Kelman L.M. Socio-political factors influencing law enforcement activity: thesis. ... PhD in legal sciences: 12.00.01 / Lviv State University of Internal Affairs. Lviv, 2007. 219 p. (in Ukrainian).

Olena BUTS

lawyer, Lawyer association "DIALOG"

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2761-4680>

e-mail: buts-v@i.ua

FACTORS AFFECTING THE EFFECTIVENESS OF LAW-ENFORCEMENT ACTS

The paper is devoted to the study of factors affecting the effectiveness of law-enforcement acts. The paper analyzes the existing approaches to understanding the factors affecting the effectiveness of law-enforcement acts; the peculiarities of legal and non-legal factors of increasing the effectiveness of law-enforcement acts were investigated; the author's vision of the classification of factors affecting the effectiveness of law-enforcement acts is proposed. To achieve the purpose of the paper, a set of philosophical and worldview, general scientific, special scientific methods and principles of scientific knowledge were used, which provided an objective analysis of factors affecting the effectiveness of law-enforcement acts. It was established that the effectiveness of law-enforcement acts is the result of the general influence of both objective and specifically reproduced factors in their unity, and objective factors can both increase and decrease the effectiveness of purposefully used means. It was concluded that a positive impact on the effectiveness of law-enforcement acts can occur only if both legal and non-legal means are used in their unity and interrelationship. Legal means of ensuring the effectiveness of law-enforcement acts represent a three-unit system, which consists of means of standardizing, guaranteeing and ensuring the legal and technical perfection of law-enforcement acts. Standardization reflects the practice of creating special institutions, mechanisms and procedures that contribute to increasing the effectiveness of law-enforcement acts. Guaranteeing reflects the creation and implementation of means that ensure the practical operation (functionality) of such institutions, mechanisms and procedures. Implementation of techniques, rules, methods and means of legal technique reflects the most justified from the point of view of practical expediency method and technology of law enforcement. Among the non-legal factors affecting the effectiveness of law enforcement acts, spiritual and organizational factors are of particular importance. Along with this, it is also possible to single out social, economic, political and other factors that can positively affect the effectiveness of law-enforcement acts.

Keywords: effectiveness of law-enforcement acts, regulation, guarantee, legal and technical excellence, non-legal means